

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ УГІДЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

METODICAL APPROACHES IN EVALUATION OF EFFICIENCY OF USE AND RECREATION ON SOIL RESOURCES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

Петро КОРЕНЮК,
доктор економічних наук,
Дніпропетровський національний
університет ім. Олесь Гончара

Petro KORENYUK,
PhD Economics,
Oles Honchar Dnipropetrovsk
National University

Надія ЧМУЛЕНКО,
Білоцерківський національний
аграрний університет

Nadiya CHMULENKO,
Bila Tserkva National Agrarian
University

Ефективність сільськогосподарського виробництва відображає результативність використання живої та уречевленої праці в засобах виробництва, а також безпосередньо їх використання. Аналіз інформації про залучені до господарського обороту угіддя дозволяє визначити способи досягнення очікуваних результатів, зокрема, виявити джерела розширення виробництва, визначити оптимальні розміри підприємства, управляти процесами формування врожаю сільськогосподарських культур тощо. Тому об'єктивній оцінці їх дієвості й пошуку можливих варіантів реалізації поставлених задач сприяє кількісне та якісне відображення ефективності землекористування. Оскільки за умов загострення екологічної ситуації дедалі більше актуалізуються оцінка й управління екологічною ефективністю відтворення сільськогосподарських угідь, необхідно розробити відповідні методичну базу та практичні підходи. Цей аспект ефективності землекористування повинен мати пріоритетний характер у вирішенні господарських завдань при виборі альтернативних варіантів.

Мета дослідження – аналіз методичного забезпечення оцінки ефективності використання й відтворення продуктивних угідь сільськогосподарських підприємств.

Теоретико-методологічні та методичні аспекти використання продуктивних угідь в умовах трансформації земельних відносин набули ґрунтового висвітлення у працях Б.Дадашева, О.Корчинської, Т.Ніколаєнко, О.Харченка й ін. Проблема оцінки ефективності відтворювальних процесів у землекористуванні присвятили свої публікації П.Борщевський, В.Величко, І.Розумний, П.Коренюк. Однак

Досліджено поняття, види, показники визначення ефективності використання й відтворення сільськогосподарських угідь. На основі узагальнення методичних аспектів оцінки ефективності аграрного землекористування обґрунтовано доцільність їх упорядкування в систему. Обґрунтовано корисність застосування системного підходу до аналізу результатів господарювання на продуктивних угіддях.

The purpose of this research is to propose the index system for the evaluation of efficiency of use and recreation on soil resources based upon methodical approaches to study effects of land use in agricultural enterprises. The basic concepts, indicators and species of efficiency of use and recreation on agricultural land are research. The value of a system approach to analysis results of land management.

багатофакторний взаємозв'язок організаційно-економічних заходів у землеробстві обґрунтовує доцільність їх системного аналізу.

Зважаючи на трактування в словниках терміна ефективність (лат. *effective* – діяльний, творчий) як діяльний, творчий, очевидно, що сутність даної категорії зосереджується на одержанні певного результату (ефекту) від того чи іншого виду діяльності. Ефективність як економічна категорія зосереджується на головній меті людської діяльності – задоволенні постійно зростаючих матеріальних та духовних потреб суспільства. Важливість її досягнення обґрунтовує доцільність удосконалення виробничих відносин і збереження продуктивних сил, що є основою ефективного виробництва.

Як відомо, на результати тих чи інших заходів у сільському господарстві має вплив ряд особливостей цієї галузі:

- по-перше, єдність економічного відтворення з відтворенням природних ресурсів;
- по-друге, властивість землі одночасно виконувати роль основного засобу виробництва та об'єкта виробничих відносин;
- по-третє, сезонність виробництва, що полягає в наявності щорічно для кожної культури проміжку часу для посіву, зрощення та збору врожаю;
- по-четверте, різноманітність економічних зв'язків у результаті взаємозалежності сільського господарства з іншими галузями агропромислового комплексу.

Безсумнівно, вищезгадані обставини позначаються на здатності продукції задовольняти суспільні потреби відповідно до свого призначення, а відтак і на рентабельності її виробників. За таких ризикових обставин отримання економічної вигоди зумовлює доцільність в оптимальному розподілі інтелектуальних, природних, економічних, технічних, інформаційних ресурсів. Тому, зважаючи на вагоме значення кожної із цих підсистем виробництва, в науці [4; 7; 11] прийнято класифікувати ефективність на технічну, структурну, економічну, екологічну та соціальну. Характеристика зазначених категорій заснована на порівняльному аналізі відповідних витрат на досягнення певного обсягу виходу продукції необхідної якості та доходів від її реалізації.

Екологічна ефективність землекористування проявляється у: зменшенні витрат на ліквідацію наслідків надмірного антропогенного навантаження на природне середовище в процесі ведення

землеробства; забезпеченні умов для відтворення продуктивного потенціалу сільськогосподарських земель відповідно до вимог еколого-економічного землекористування; виробництві екологічно безпечної продукції. До її показників більшість науковців [4; 6] відносять обсяги й структуру капіталовкладень, поточних витрат на відтворення родючості ґрунтів, динаміку їх якісного та кількісного стану, рівень інтенсивності землекористування. Крім того, ряд учених [5; 7; 8] досліджує екологічну ефективність використання, відтворення й охорони земельних ресурсів за допомогою системи таких показників, як: коефіцієнт екологічної активності, тобто співвідношення між науково обґрунтованими нормативами або показниками екологічної ефективності заходів і фактичними; динаміка витрат на збереження гумусу та окремих елементів живлення рослин у ґрунтах; динаміка агроекологічного стану продуктивних сільськогосподарських угідь; темпи відтворення природного стану продуктивних земель; динаміка впровадження прогресивних технологій.

Враховуючи об'єктивність екологічних законів, науковці [4, с. 76; 2, с. 20-21] також пропонують розраховувати такі показниками, як коефіцієнт екологічної стабільності території та екологічного впливу угідь на навколишні землі. Так, коефіцієнт екологічної стабільності території дозволяє оцінити цілісність екологічного потенціалу агроландшафтів, здатність протистояти чинникам антропогенного навантаження, зберігаючи саморегулюючі властивості. Його визначають за формулою:

$$K_{\text{ек.ст}} = \frac{\sum K_{\text{ст.у.}} \times P_i}{\sum P_i} \times K, \quad (1)$$

де $K_{\text{ек.ст}}$ – коефіцієнт екологічної стабільності землекористування;

$K_{\text{ст.у.}}$ – коефіцієнт екологічної стабільності угіддя (уточнений) і-го виду;

P_i – площа угіддя і-го виду;

K – коефіцієнт морфологічної стабільності рельєфу ($K = 1,0$ – для стабільних територій і $K = 0,7$ – для нестабільних територій).

Коефіцієнт антропогенного навантаження характеризує ширину впливу людської діяльності на стан довкілля й визначається наступним чином:

$$K_{\text{ан.}} = \frac{\sum P \times B}{\sum P}, \quad (2)$$

де P – площа земель із відповідним рівнем антропогенного навантаження, га;

B – бал відповідної площі з певним рівнем антропогенного навантаження.

Їх розрахунок здійснюють на підставі даних бальної оцінки угідь та виміру площ земель. Наголошуючи на практичній корисності проведення бонітування ґрунтів, **І. Розумний** дає наукове обґрунтування інтегрального показника – балу бонітетів. По-перше, основою його визначення є сучасні фактичні дані, що всебічно характеризують ґрунтове середовище; по-друге, ці дані формують інформаційну базу для природно-сільськогосподарського районування; по-третє, за балами бонітету визначають придатність ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур з різними агробіологічними властивостями [11, с. 3]. З таких позицій зрозуміло, що бонітування ґрунтів здійснюється в порядку ведення моніторингу земель, завдання якого полягає у вивченні динаміки показників ґрунтової родючості, про-

гнозуванні їх відхилень під впливом явищ природного чи техногенного характеру, розробці ґрунтозахисних технологій. Це дає підстави стверджувати, що бальна оцінка ґрунтів за їх продуктивністю є базою будь-якої оцінки земель, в тому числі економічної.

Також слід звернути увагу на те, що бонітування ґрунтів було проведено ще в 1993 році у рамках виділення природно-сільськогосподарських районів України. При цьому предметом оцінки стали агровиробничі групи, виділенню яких, за твердженням фахівців [2, с. 22], передувала якісна характеристика ґрунтів. Не ставлячи за мету обґрунтувати параметри обстеження якісного стану ґрунтового покриву, обмежимося результатами оціночних досліджень професора В.А.Величка, які доводять, що “найбільш коректний підхід до оцінки якості ґрунтів за запасами гумусу..., так вони відзеркалюють увесь спектр ґрунтоутворення...” [12, с. 23]. На думку вченого, надмірна насиченість показників тільки ускладнює оціночні роботи, не сприяючи посиленню ефекту. Тому екологічну цінність сільськогосподарських земель можна визначити за властивостями, що мають відносно сталий характер та піддаються виміру, а саме через загальні запаси гумусу. Для порівняння: група спеціалістів з питань ґрунтів Університету Корнелл (США) при аналізі якості ґрунтового покриву акцентує увагу на його біологічних, фізичних та хімічних властивостях. Параметричні показники представлені структурою ґрунту, стійкістю сполук, зволоженням, потужністю профіля, вмістом органічної речовини, зокрема кількістю вуглецю й азоту, рівнем здоров'я кореневої системи культур, хімічним складом ґрунту. При цьому роз'яснення результатів оцінки для землекористувачів (фермерів) здійснюється шляхом їх опису за критеріями “погано”, “нормально”, “добре” [13, с. 16-19].

Водночас ринок як економічний простір існування товарно-грошових відносин висуває певні вимоги до виробництва продуктів харчування та продовольчої сировини. Вплив процесів реформування на ефективність діяльності сільськогосподарських товаровиробників обґрунтовує важливість визначення ринкової вартості землі, адже цей показник безпосередньо відображає ефективність землекористування. З цього приводу не викликає заперечень твердження **О. Корчинської**: “Чим ефективніше використовується земля, тим вищою буде її ціна” [6, с. 139]. Так, оцінка землі як об'єкта права власності проводиться для визначення її грошової цінності та стимулювання раціонального землекористування. Здійснена вона окремо для орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природних сіножатей і пасовищ за рентним доходом згідно з методикою, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 року №213 [1]. Інформаційною базою для її проведення були матеріали державного земельного кадастру (кількісна і якісна характеристика земель, бонітування ґрунтів, економічна оцінка земель), матеріали внутрішньогосподарського землевпорядкування. Однак в умовах ринкової економіки виникає потреба розробки теоретичних і методологічних засад механізму визначення економічної оцінки з урахуванням кон'юнктури ринку та ціни різних видів природних ресурсів: землі, лісу, води, повітря та ін. На основі економічної оцінки можна буде визначити реальну орендну плату за використання одиниці ресурсів. При комплексній економічній оцінці необхідно врахувати диференціальну ренту 1 і 2 та абсолютну ренту [5]. Проте нині теоретико-методологічні та методичні засади грошової оцінки земельних ресурсів без коригування неможливо використати для

визначення орендної плати, розмір якої також свідчить про рівень землекористування у сільськогосподарських підприємствах.

Враховуючи пріоритетність цілей економічної оцінки землі в регулюванні рентних відносин, вважаємо за необхідне зупинитися на її критеріях. Основні показники економічної оцінки землі призначені для вивчення не лише їх екологічної, а й суспільно-економічної цінності. Як відомо, до них належать: вартість валової продукції, окупність витрат, диференційний дохід. Їх розрахунок відображає відмінність сільськогосподарських земель як природного ресурсу та головного засобу виробництва за рівнем економічної родючості. Оскільки економічна родючість ґрунту являє собою фактичну (дійсну) продуктивну здатність земельних ділянок у вигляді врожайності та валового збору сільськогосподарських культур, ефективність сукупних витрат на відтворення якісних і кількісних властивостей земель вважається загальним критерієм її оцінки. У зв'язку з цим аналіз виробничих витрат дозволить розглянути вплив еколого-економічних та організаційно-правових факторів на ефективність землекористування у сільськогосподарських підприємствах.

Загалом визначним є факт, що рівень сільськогосподарських витрат прямопропорційно залежить від регіонально-територіального розташування господарства, рівня родючості ґрунтів, вартості оборотних засобів виробництва. Їх сума розраховується на основі величин показників, вказаних у типових технологічних картах конкретного підприємства. На практиці технологічні затрати на виробництво сільськогосподарських культур **О.Харченко** пропонує обчислювати за формулою [14, с. 253]:

$$V_i = A_i + K_n \times U_n \text{ грн./га}, \quad (3)$$

де K_n – витрати паливно-мастильних матеріалів, необхідних для проведення цієї операції, кг/га;

U_n – ринкова ціна паливно-мастильних матеріалів, грн./кг;

A_i – технологічні витрати на проведення якоїсь операції, грн./га.

$$(A_i = A_a + A_{np} \times Z_{np}), \quad (4)$$

де A_a – амортизаційні відрахування на техніку;

A_{np} – відрахування на поточний ремонт;

Z_{np} – заробітна плата працівникам.

Як зазначає автор, деякі складові цієї формули залишаються незмінними протягом періоду застосування певної технології виробництва культур, на інші впливають ринкові чинники. Зважаючи на це, технологічні витрати поділяють на три групи, а саме: на постійні (витрати на основний та передпосівний обробіток ґрунту, снігозатримання, транспортування насіння в поле, сімба, догляд за посівами), витрати на удобрення посівної площі (витрати на застосування органічних та мінеральних добрив), витрати на збирання врожаю.

Використовуючи результати розрахунку в межах витратного способу ціноутворення, отримуємо рівень рентабельності як відсоток витрат. Суттєвими резервами підвищення прибутку виробництва сільськогосподарської культури з гектара угідь можуть бути збільшення рівня рентабельності чи зменшення сукупних витрат. Однак штучне підвищення прибутку призведе до зростання ціни, зниження конкурентоспроможності, що, в свою чергу, негативно позначиться на ефективності реалізації та виробництва. Вищезазначене свідчить про доцільність економії витрат, які мають опосередкований вплив на якість та кількість урожаю. На основі кореляційного аналізу можна визначити величину впливу факторної ознаки на результативну, тобто на ефективність використання сільськогосподарських земель.

Рисунок. Система показників ефективності використання та відтворення продуктивних угідь

Таким чином, критеріальним виміром ефективності використання й відтворення земельного потенціалу є вартісна форма її вираження, яка визначається шляхом відношення валового внутрішнього продукту за певний період до обсягу сукупних витрат земельних ресурсів. Так, у колективній монографії "Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізм" [9] ефективність використання земельних ресурсів пропонується визначати за допомогою коефіцієнта, що розраховується як відношення частки обсягу виробництва валової сільськогосподарської продукції певного підприємства у загальному обсязі виробництва валової продукції по області до частки сільськогосподарських угідь області (формула 5).

$$EB_{землі} = \frac{D(B)PP_i}{\sum_{i=1}^n D(B)PP_i} \div \frac{S_i}{\sum_{i=1}^n S_i}, \quad (5)$$

де, $D(B)PP_i$ – чистий дохід (виручка) від реалізації продукції;

S_i – площа сільськогосподарських угідь.

Згідно з цією методикою розрахований коефіцієнт для деякого підприємства, який дорівнює одиниці, свідчить, що підприємство використовує земельні угіддя на тому рівні, як і все сільське господарство області, якщо він більше одиниці – підприємство використовує земельні угіддя краще, а якщо менше – підприємство використовує земельні угіддя гірше [9, с. 186]. На наш погляд, до переваг зазначеного підходу необхідно віднести, по-перше, можливість порівняння земельних ділянок за їхньою продуктивністю по районах, по-друге, доступність оціночної інформації, що вимірюється на основі даних статистичної звітності.

Аналізуючи технічну ефективність відтворення продуктивних угідь, потрібно враховувати і такі показники, як урожайність сільськогосподарських культур; матеріаломісткість; фондозабезпеченість або рівень інтенсивного використання землі; розмір валової продукції на один гектар сільськогосподарських угідь; приріст виробництва основних видів продукції на душу населення. У свою чергу, структурна ефективність характеризує альтернативу у виборі видів продукції, співвідношенні обсягів їх виробництва, а отже, й можливість оптимізувати використання ресурсів. До показників, що її відображають, відносять вартісні, а саме: собівартість продукції, фондоозброєність праці, фондозабезпеченість сільськогосподарського підприємства тощо. Економічна ефективність, як зазначається в монографії **Б. Дадашева**, виявляється у "сталості та рівномірності забезпечення виробничих підприємств ресурсами, а кінцевих споживачів – товарами й послугами при збільшенні їх різноманітності, зниженні цін і підвищенні якості" [3, с. 11]. З огляду на це зрозуміло, що економічна ефективність є похідною від двох попередніх видів ефективності та включає соціальну, яка проявляється в здатності реалізувати інтереси суспільства в продуктах харчування, а промисловість – у сировині.

Слід зауважити, що серед науковців немає одностайної думки щодо критеріїв визначення результативності використання сільськогосподарських земель у соціальному аспекті. Оскільки землеробство забезпечує суспільство продовольством, а промисловість сировиною, зв'язок між його розвитком і станом здоров'я населення очевидний. Ряд авторів [4; 6] пропонують аналізувати ефективність землекористування крізь призму соціальної спрямованості виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств, зосереджуючи увагу на рівні безпеки харчування людей. Тому актуальності набуває врахування динаміки забезпеченості населення сільськогосподарськими угіддями та риллею на особу; середньодобової калорійності спожитих продуктів харчування; відносної частки смертності, обумовленої неповноцінним харчуванням; динаміки захворюваності населення на злоякісні новоутворення тощо.

З урахуванням вищевикладеного нами визначено наступну систему показників еколого-економічної ефективності використання сільськогосподарських земель (див. **рис.**).

ВИСНОВКИ

Перехід на засади сталого розвитку обґрунтовує необхідність у знаходженні оптимуму між екологічним, економічним та соціальним ефектами. Аналізуючи існуючі погляди на методичне забезпечення цього процесу, можна зробити висновок про пріоритетність визначення еколого-економічної ефективності використання сільськогосподарських земель. На нашу думку, зміст даного поняття криється в результативності комплексу заходів раціоналізації господарювання на землі, що виявляється у відтворенні родючості ґрунтового покриву земельних ділянок та одержанні сталих врожаїв сільськогосподарських культур, здатних задовольнити суспільні потреби. При цьому показники еколого-економічної ефективності землекористування відображають багатфакторний взаємозв'язок екологічних та економічних процесів у землеробстві, тому для повноти її визначення необхідно застосовувати системний підхід.

Принциповою ознакою системного підходу є облік екологічних, економічних і соціальних результатів різних технологій вирощування сільськогосподарських культур. **Його застосування до визначення**

ефективності використання та відтворення продуктивних угідь сільськогосподарських підприємств дозволить:

- встановити взаємозв'язок між факторами, що впливають на рівень землекористування в сільськогосподарських підприємствах, проаналізувати динаміку їх розвитку в часі та просторі;
- відслідкувати тенденцію розвитку продуктивних сил та їх роль у забезпеченні ефективного виробництва сільськогосподарської продукції;
- дослідити дієвість організаційних заходів підприємства щодо формування раціонального господарювання на землі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. №213// [Електронний ресурс]// Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Величко В.А. Екологія родючості ґрунтів / Володимир Андрійович Величко. – К. : Аграрна наука, 2010. – 274 с.
3. Дадашев Б.А. Теоретичні і методичні основи визначення економічної ефективності сільського господарства / Бадирхан Абдулмуталимович Дадашев. – С.: Мрія – 1 ЛТД, УАБС, 2003. – 32 с.
4. Коренюк П.І. Менеджмент навколишнього природного середовища: [монографія] / Петро Іванович Коренюк. – Дніпропетровськ: НГАУ, 2001. – 222 с.
5. Коренюк П.И. Эффективность использования и воспроизводства природно-ресурсного потенциала: финансовые факторы, доминирующие тенденции: [монография] / Петр Иванович Коренюк. – Днепропетровск: ДДФА, 2009. - 368 с.
6. Корчинська О.А. Родючість ґрунтів: соціально-економічна та екологічна сутність: [монографія] / Олена Анатоліївна Корчинська – К.: ННЦІАЕ, 2008. – 238с.
7. Крисанов Д.Ф. Економіко-екологічні проблеми харчової промисловості України: [монографія] / Дмитро Федорович Крисанов - М.: Інститут економіки НАН України, 2002. - 259 с.
8. Реформа аграрного сектору економіки України (в схемах і графіках): [монографія] / Куліш М.Ю., Червен І.І., Гречкосій В.В. та ін; під ред. М.Ю. Куліша. - Миколаїв: МДАУ, 2000. - 168 с.
9. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: [монографія] / М.Й. Малік, О.А. Нужна – К.: ННЦІАЕ, 2007. – 270 с.
10. Ніколаєнко Т.С. Соціо-еколого-економічна ефективність землекористування в Україні: просторовий аспект / Тетяна Сергіївна Ніколаєнко під ред. Б.М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 72 с.
11. Розумний І.А. Еколого-економічне вивчення та екологобезпечне використання сільськогосподарських угідь (науково-методичні та практичні аспекти) / Іван Андрійович Розумний. – К.: Ротапринт, Інститут землеустрою УАНН, 1996. – 196 с.
12. Титова Н.І. Ґрунти України та їхня оцінка (Географо-екологічні аспекти) / Ніна Іванівна Титова // Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України: [Титова Н.І., Позняк С.П., Гуревський В.К, Ільків Н.В. та ін.] / за ред. Н.І. Титової. – Л.: ПАУС, 2003. – С. 28 – 53.
13. Учебное пособие по оценке здоровья почвы Университета Корнелл. – Днепропетровск, 2007. – 56 с.
14. Харченко О.В. Ресурсне забезпечення та шляхи оптимізації умов вирощування сільськогосподарських культур у Лісостепу України [монографія] / Олег Васильович Харченко. – С.: Університетська книга, 2005. – 342 с.